

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Razred za filološke znanosti

Željka Fink

HVATAMO LI ZA BRADU *Boga* ILI *boga*?
O JEDNOM PRAVOPISNOM PROBLEMU
U FRAZELOGIJI

FILOLOGIJA, KNJIGA 36–37

Poseban otisak

Zagreb 2001

Željka Fink
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za slavenske jezike i književnosti
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

HVATAMO LI ZA BRADU *Boga* ILI *boga*? O JEDNOM PRAVOPISNOM PROBLEMU U FRAZEOLOGIJI

Jedan od pravopisnih problema u frazeološkoj natuknici odnosi se na pisanje sastavnice *Bog* malim ili velikim slovom. Problem je prisutan u potpuno desemantiziranim frazemima u kojima je navedena sastavnica, prvo, izgubila svoje prvotno leksičko značenje i, drugo, u dijelu frazema ona je zamjenjiva nekom drugom sastavnicom bez bilo kakva utjecaja na frazeološko značenje. Smatram da bi se ona u većini slučajeva trebala pisati malim slovom. Uvidom u rječnike nekoliko slavenskih i neslavenskih jezika vidjet će se kako je u drugim jezicima riješen taj problem.

1. Pri sastavljanju frazeoloških kao i općih rječnika s uključenom frazeologijom autori se ponekad susreću i s pravopisnim problemima, rješenje kojih utječe na oblik same natuknice. Spomenuti se problemi najčešće odnose na sastavljeno i rastavljeno pisanje odnosno na problem velikog i malog slova pojedinih frazeoloških sastavnica.

1.1. Kad je riječ o sastavljenom i/ili rastavljenom pisanju pojedinih sastavnica, željela bih naglasiti da se, unatoč povremenom pojavljivanju radova na tu temu (npr. članak S. Ham u *Jeziku* (2000)), nije niti ustalilo niti čvrstim pravilom odredilo pisanje "problematičnih" sastavnica u frazemima. Tako se, recimo, frazem *uhvatiti se u koštac* ili *uhvatiti se ukoštac* u *Frazeološkom rječniku* J. Matešića i *Rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića (1998) navodi u dvije varijante i, dakako, na dva mjesta: *uhvatiti se u koštac* (pod nadnatuknicom, odnosno natuknicom *koštac*) i *uhvatiti se ukoštac* (pod nadnatuknicom *uhvatiti se*, odnosno pod natuknicom *ukoštac*), pri čemu se njihovo frazeološko značenje ne razlikuje. *Rječnik hrvatskoga jezika* u redakciji J. Šonje uključuje samo pravopisnu varijantu *uhvatiti se u koštac*. U četvrtom izdanju *Hrvatskoga pravopisa* S. Babića, B. Finke i M. Mogušića navodi se rastavljeno pisanje sporne sastavnice

(u *koštac*, pril.) iako se frazem ne bilježi u cijelosti, dok se *Pravopis hrvatskoga jezika* V. Anića i J. Silića (2001) zauzima za sastavljeno pisanje¹.

Kao drugi bih primjer navela jedinicu *ide* (*pošlo je, kreće*) *niz brdo* kod koje je prijedložno-imenička sastavnica zabilježena i u obliku *nizbrdo*. *Frazeološki rječnik* J. Matešića na dva mjesta bilježi frazem: pod nadnatuknicom *brdo* navodi se oblik *krenuti* (*poći*) komu *niz brdo*, dok je pod nadnatuknicom *nizbrdo* zabilježen frazem *ići nizbrdo* (različiti glagoli kretanja ne utječu na promjenu frazeološkoga značenja, pa se ono i ne razlikuje bitno; drugi je pak problem infinitivni oblik glagola: on bi, naime, trebao biti u trećem licu jer infinitiv pretpostavlja upotrebu svih ili gotovo svih lica, koja kod navedenog frazema nisu moguća), dok *Rječnik hrvatskoga jezika* V. Anića (1998) ima zabilježen samo frazem *pošla kola nizbrdo*, čije se frazeološko značenje ne razlikuje od značenja prethodnih. U *Rječniku* u Šonjinoj redakciji spomenuta se sastavnica bilježi na dva načina: *ići niz brdo* i *kola su pošla nizbrdo*. *Hrvatski pak pravopis* Babića, Finke i Muguša (IV. izdanje) ne uključuje u svoj popis navedeni frazem, već samo navodi rastavljeno pisanje prijedložnog oblika imenice: *niz brdo*, ali se bilježi rastavljeno pisanje *niz dlaku* i neposredno iza toga frazem *ići niz dlaku*, po čemu bi se moglo zaključiti da pravopisci zagovaraju rastavljeno pisanje (to je, naime, strukturno isti tip frazema). *Pravopis hrvatskoga jezika* Anića i Silića (2001) bilježi sastavljeno pisanje sporne komponente.

I još jedan primjer u kojem se očituje dvojnost pisanja: *s brda s dola* (*zbrda-zdola*). Tako *Frazeološki rječnik* J. Matešića te *Rječnik hrvatskoga jezika* u Šonjinoj redakciji na dva mjesta navode frazem *s brda s dola* (pod *brdo*) i *zbrda-zdola* (zasebna natuknica), pri čemu se frazeološko značenje ne razlikuje, dok je u Anićevu *Rječniku* (1998) frazem napisan samo na jedan način: *zbrda-zdola*. Četvrto izdanje *Hrvatskoga pravopisa* S. Babića, B. Finke i M. Muguša kao i *Pravopis hrvatskoga jezika* V. Anića i J. Silića (2001) ograničavaju se na sastavljeno pisanje prijedloga i imenice. Sličnih bi se primjera moglo još navoditi.

Sanda Ham u već spomenutom članku načelno se zalaže za odvojeno pisanje prijedloga i imenice u sastavu navedenih frazema i frazema slične strukture.

1.2. Vratimo se, međutim, temi ovoga rada, koja se odnosi na drugi pravopisni problem u frazeologiji: na pisanje velikog i/ili malog slova u pojedinim frazeološkim komponentama. Zadržat ću se na načinu pisanja frazema sa sastavnicom *Bog*², pri čemu će taj problem biti analiziran isključivo u okviru uže frazeologije.

2. Podsjetimo se prethodno na značenja i način pisanja leksema *bog* od-

¹ Budući da se tema rada ne odnosi na sastavljeno i rastavljeno pisanje, leksi-kografski se i pravopisni izvori selektivno navode.

² U radu ću pravopisno spornu sastavnicu u slučajevima kad se navodi samostalno, izvan frazema, pisati velikim slovom.

nosno *Bog*. Imenica *bog* općenito upravlja nekim prirodnim silama i duhovnoga svijeta³ (odnosi se na mantičkom su se preoblikom 'obožavana osoba'. U oba su oblika jednine i množine. Navedenim četnim slovom, ima samo o materijalnog i duhovnog svijeta). *Pravopis hrvatskoga jezika* objavljeno te značenjske razlike imenice *bog* i *Bog* velikog ili malog slova⁴. U drugim slavenskim jezicima (npr. 1983, 2000), poljskom (*Ortografija* frazeološki plan, vidjet ćemo u drugim frazema, ali je već na prvoj predstavljaju (ili bar ne bi trebalo) (*bog bogova*, *biti za bogove* itd.). Značenja navedene komponente unaprijed zadano vrlo jasno, ali iako kočice mogu pojaviti kad se u

3.1. Listajući zasad jedinice u rječnicima koji sadrže frazeološke nute sastavnice prilično nejasno, u kojem bi se sastavljajući rječnik *Frazeološki rječnik* Josipa Matešića velikim, a u dijelu malim slovom može zaključiti da se sastavljajući slika na bazi koje nastaje bliža značenju stvoritelja, iako odlučivao u slučajevima ka-

³ Značenja su formulirana u *Pravopisu hrvatskoga jezika* onoga u redakciji J. Šonje (2000).

⁴ U radu neće biti riječi o tome da to homofoni, trebalo bi ih pisati malim slovom, ali *bog* kod kojeg je provedena komponenta rječnička natuknica (Tafra 1999).

⁵ Broz–Boranić (1911), Broz (1960, 1962), Babić–Finka–Matešić (1998).

⁶ U većini je meni dostupno u sklopu vlastitih imena iako Ebrajci i deči židovsku tradiciju, kršćanima upotreba imenice *Bog* u situacijama

...i, dok se *Pravopis hrvatskoga*
...no pisanje¹.

...je, kreće) *niz brdo* kod koje je
...obliku *nizbrdo*. *Frazeološki*
...: pod nadnatuknicom *brdo*
...pod nadnatuknicom *nizbrdo*
...nja ne utječu na promjenu
...bitno; drugi je pak problem
...i u trećem licu jer infinitiv
...nja kod navedenog frazema
...nića (1998) ima zabilježen
...o značenje ne razlikuje od
...kciji spomenuta se sastav-
...*nizbrdo*. *Hrvatski pak pravopis*
...u svoj popis navedeni fra-
...ložnog oblika imenice: *niz*
...osredno iza toga frazem *ići*
...isci zagovaraju rastavljeno
...*Pravopis hrvatskoga jezika*
...e komponente.

...pisanja: *s brda s dola* (*zbrda-*
...*hrvatskoga jezika* u Šonjinoj
...pod *brdo*) i *zbrda-zdola* (za-
...nje ne razlikuje, dok je u
...jedan način: *zbrda-zdola*.
...ke i M. Moguš kao i *Pra-*
...ničavaju se na sastavljeno
...oglo još navoditi.

...e zalaže za odvojeno pisa-
...a i frazema slične struktu-

...se odnosi na drugi pravo-
...malog slova u pojedinim
...činu pisanja frazema sa
...ziran isključivo u okviru

...pisanja leksema *bog* od-

...rastavljeno pisanje, leksi-

...kad se navodi samostalno,

nosno *Bog*. Imenica *bog* opća je imenica sa značenjem 'nadnaravno biće koje upravlja nekim prirodnim silama, gospodar prirode ili dijela prirode i dijela duhovnoga svijeta'³ (odnosi se na bogove rata, ljubavi, boga Marsa itd.), a semantičkom su se preoblikom razvila nova značenja: 'moćna osoba, sila, vlast' i 'obožavana osoba'. U oba se slučaja ta imenica piše malim slovom, te ima oblike jednine i množine. Nasuprot tomu, imenica *Bog* piše se velikim početnim slovom, ima samo oblik jednine i odnosi se na stvoritelja ukupnog materijalnog i duhovnog svijeta, nadnaravno biće koje vlada svime⁴. *Pravopisi hrvatskoga jezika* objavljuvani u različitim razdobljima⁵ u potpunosti prate značenjske razlike imenica *Bog* i *bog*, pa prema tome i donose pravila pisanja velikog ili malog slova⁶. Jednaka je situacija u načinu pisanja i u nekim drugim slavenskim jezicima, na primjer, u češkom (*Pravidla českého pravopisu* 1983, 2000), poljskom (*Ortograficzny słownik ucznia* 1999) itd. Promotrimo li pak frazeološki plan, vidjet ćemo da su obje imenice postale sastavnicama pojedinih frazema, ali je već na prvi pogled jasno da frazemi sa sastavnicom *bog* ne predstavljaju (ili bar ne bi trebali predstavljati) nikakav pravopisni problem (*bog bogova*, *biti za bogove* itd.), jer je kod njih, bez obzira na stupanj desemantizacije navedene komponente (kao i izraza u cjelini), malo početno slovo već unaprijed zadano vrlo jasnim pravopisnim pravilom. *Pravopisne* se pak teškoće mogu pojaviti kad se u frazem uvrsti imenica *Bog*.

3.1. Listajući zasad jedini frazeološki rječnik hrvatskoga jezika, ali i opće rječnike koji sadrže frazeologiju, može se zaključiti da je način pisanja spomenute sastavnice prilično neujednačen i da nije stvoren jasan kriterij prema kojem bi se sastavljači rječnika opredjeljivali za malo ili veliko slovo. U *Frazeološkom rječniku* Josipa Matešića u dijelu frazema je sastavnica *Bog* napisana velikim, a u dijelu malim slovom, pri čemu se, pogledamo li semantički talog, može zaključiti da se sastavljač odlučivao za veliko slovo u slučajevima kad je slika na bazi koje nastaje pojedini frazem bliža biblijskom poimanju Boga, bliža značenju stvoritelja, nadnaravnog bića koje vlada svime, a za malo se odlučivao u slučajevima kad je, u prvom redu, slika udaljenija od Biblije i na-

³ Značenja su formulirana prema rječnicima hrvatskoga jezika V. Anića (1998) i onoga u redakciji J. Šonje (2000).

⁴ U radu neće biti riječi o tome kako se ti leksemi uključuju u rječnike. Budući da su to homofoni, trebalo bi ih pisati kao dvije natuknice. Ovdje se ne osvrćem na pozdrav *bog* kod kojeg je provedena konverzija (prešao je u uzvik) i koji bi trebao biti treća rječnička natuknica (Tafr 1998:357).

⁵ Broz-Boranić (1911), Boranić (1947), *Pravopis Matice hrvatske i Matice srpske* (1960, 1962), Babić-Finka-Moguš (1971, 1996), Anić-Silić (1986, 2001).

⁶ U većini je meni dostupnih pravopisa način pisanja imenica *Bog* i *bog* obrađen u sklopu vlastitih imena iako *Bog* nije ime već samo zamjena za Božje ime *Jahve*. Slijedeći židovsku tradiciju, kršćani izbjegavaju pravo imenovanje Boga, pa se uobičajila upotreba imenice *Bog* u situacijama kad bi se trebao imenovati stvoritelj.

vedenoga značenja i kad je, u drugom redu, ujedno moguća i zamjena te sastavnice nekom drugom. Tako je, na primjer, velikim slovom napisana sastavnica u frazemima *Bog je uzeo (pozvao, primio) k sebi koga, moliti koga kao Boga, otići (poći) Bogu na istinu, otići (poći) Bogu na račun, predati Bogu dušu* itd. Malim je pak slovom napisana, primjerice, u frazemima *bogu iza leđa (za leđima), bogu za plakat, krasti bogu (od boga) dane, ništa pod milim bogom, uhvatiti boga za bradu* itd. U dijelu pak frazema ta sastavnica ima leksičke varijante, tj. može se zamijeniti komponentom *vrag*, čime se dokazuje njena potpuna desemantizacija (tako se zapravo dobivaju frazeološke varijante s komponentama nesinonimima, a s druge se strane obje komponente u svom frazeološki vezanom značenju spajaju u istoj značenjskoj točki): *bog bi ga znao* i *vrag bi ga znao, gdje je bog rekao laku noć* i *gdje je vrage rekao laku noć, koji bog i koji vrage, neki bog i neki vrage*⁷. Za razliku od Matešićeva rječnika, u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i u *Rječniku hrvatskoga jezika* u redakciji Jure Šonje u većini je frazema sastavnica *Bog* napisana velikim slovom. Kao dokaz da nije dosljedno razmišljano o problemu velikog ili malog slova te sastavnice navest ću primjer iz Anićeva Rječnika, gdje je frazem *otići Bogu na istinu* naveden prvo u frazeološkoj zoni rječničkoga članka *Bog* a sporna je sastavnica napisana velikim slovom, ali i unutar članka *istina*, gdje je napisana malim slovom (*otići bogu na istinu*). A u rječniku u Šonjinoj redakciji čak je i množinski oblik sastavnice *bog* napisan velikim slovom: *skidati Bogo*ve što je u kontradikciji s ranije iznesenim stavom da imenica *bog* ne predstavlja pravopisni problem ni kao leksem, ni kao frazeološka komponenta.

3.2. Zanimljivo je, osim hrvatskih leksikografskih izvora i pravopisa, pogledati i način pisanja frazema s navedenom komponentom u suvremenoj književnosti i tisku (dio se tih izvora može pronaći i u *Hrvatskom nacionalnom korpusu*). Pregled tiskanih i internetskih izvora dovodi nas opet do zaključka da je u frazeologiji vrlo nedosljedan način pisanja analizirane komponente, s tim da je ipak znatno zastupljenija pravopisna varijanta s velikim slovom. Navest ću nekoliko primjera:

I zato je od kritike utoliko neodgovornije što luta naokolo i *krade bogu dane*, umjesto da čini ono što njoj – kritici – jedino može dati pravi smisao postojanja. (P. Pavličić, HNK)

Čujte, ne znam, *kog boga* milicija njuška za njim... (G. Tribuson, *Siva zona*, 1989, 83)

A da mi sada krenemo? (...) *Ni za boga*... (H. Hitrec, *Kanjon opasnih igara*, 1994, 124)

(...) što je sve skupa činilo tako složen i razveden sistem unutar kojeg bi promašaj ili, *ne daj bože*, zdravlje bili apsurdni prve vrste. (G. Tribuson, *Sanatorij*, 1993, 9)

⁷ Opširnije o tome Fink 1996.

(...) ako u skladu s enciklopediju, rječnik morat ćemo zaračunati. Najgori su oni koji moraju biti jadnici. (Međimurje) Osobno ne mislim na Ameriku... (Večernji list) Spomenula je Ivana... (zapovijeda«. (J. Matić)

3.3. Pri sastavljanju dvojezičnog rječnika mogu nam biti korisni i drugi jezici. Pogledati kako su drugi jezici napisali frazeme s velikim slovom.

3.3.1. Pregledom rječnika (npr. *Mačkoga*) može se vidjeti da se u rječniku s velikim slovom. Tako se navode frazemi: *God rest her (his) soul, play God* kad je navedena sastavnica *the lap of gods*. Isto je i u talijanskom rječniku (*volesse*)(!), *Dio ce ne liberi*(!) itd.

3.3.2. U slavenskim jezicima se s velikim slovom uzimajući u obzir odnos prve i druge komponente podijeliti u dvije skupine.

3.3.2.1. U prvoj je skupini frazemi s velikim slovom pisanju velikog ili malog slova. Tako se u bivšem Sovjetskom Savezu, bez obzira na njegovu pravopisnu varijantu, snim priručnicima (izdanim s velikim slovom) pisati, dakle, velikim i malim slovom. Teško zaključiti da je situacija u prošloga stoljeća pratila osnove pravopisne norme. Neka nenta pisala malim slovom. U općim rječnicima ruskoga jezika s velikim slovom je, na primjer, *Frazeološki rječnik* (1999. istu sastavnicu piše s velikim slovom, т.п.), *не Бог вестъ какой, не чьрту кочерга*. U općem je rječniku napisana i malim i velikim slovom. Kome je način pisanja iza

... , ujedno moguća i zamjena te
... njer, velikim slovom napisana
... (imio) k sebi koga, *moliti koga kao*
... na račun, *predati Bogu dušu* itd.
... u frazemima *bogu iza leđa* (za
... , *ništa pod milim bogom*, *uhvatiti*
... vrnica ima leksičke varijante, tj.
... e se dokazuje njena potpuna
... eološke varijante s komponen-
... omponente u svom frazeološki
... točki): *bog bi ga znao* i *vrag bi ga*
... *laku noć*, *koji bog* i *koji vrag*, *neki*
... *ika*, u *Rječniku hrvatskoga jezika*
... redakciji Jure Šonje u većini je
... n. Kao dokaz da nije dosljedno
... te sastavnice navest ću primjer
... *istinu* naveden prvo u frazeo-
... stavnica napisana velikim slo-
... malim slovom (*otiči bogu na isti-*
... množinski oblik sastavnice *bog*
... ontradikciji s ranije iznesenim
... ni problem ni kao leksem, ni

... grafskih izvora i pravopisa,
... komponentom u suvremenoj
... tači i u *Hrvatskom nacionalnom*
... dovodi nas opet do zaključka
... ja analizirane komponente, s
... varijanta s velikim slovom.

... što luta naokolo i *krade bogu*
... tici – jedino može dati pravi
... za njim... (G. Tribuson, *Siva*

... (H. Hitrec, *Kanjon opasnih*

... zveden sistem unutar kojeg
... bili apsurdni prve vrste. (G.

(...) ako u skladu sa suvremenim razvojem odlučimo izdati neku enciklopediju, rječnik ili, *ne daj Bože*, udžbenik na CD-ROM-u (...) morat ćemo zaračunavati 22-postotni porez. (*Večernji list*, 1999)

Najgori su oni koji misle da *su Boga za bradu primili*, a idioti, kreteni... jadnici. (*Međimurje*, HNK)

Osobno ne mislim da je ijedan od tri filma *Bogom dan* da ide u Ameriku... (*Večernji list*, 1996)

Spomenula je Ivana Ličanina, koji jedini svoj posao radi »*kako Bog zapovijeda*«. (J. Matanović, *Bilješka o piscu*, 2000, 133)

3.3. Pri sastavljanju dvojezičnih i/ili višejezičnih frazeoloških ali i općih rječnika mogu nam biti korisna i neka pravopisna rješenja prihvaćena u drugim jezicima a istovremeno prihvatljiva i u hrvatskom jeziku. Zato je zanimljivo pogledati kako su drugi jezici riješili pisanje komponente *Bog* u frazeologiji.

3.3.1. Pregledom rječnika nekih neslavenskih jezika (izuzev, dakako, njemačkoga) može se vidjeti da se u njima ta sastavnica uglavnom piše velikim slovom. Tako se navode frazemi u rječnicima engleskoga jezika: *a man of God*, *God rest her (his) soul*, *play God*, *honest to God*, *God bless me(!)*, *God forbid* itd., ali kad je navedena sastavnica u množini, piše se, naravno, malim slovom: *be in the lap of gods*. Isto je i u talijanskome: *per amor di Dio(!)*, *grazie a Dio*, *Dio voglia (volesse)(!)*, *Dio ce ne liberi(!)*, *Dio me ne guardi(!)*, *Dio ci scampi e liberi(!)*, *lo sa Dio* itd.

3.3.2. U slavenskim je jezicima situacija nešto drugačija. Te bismo jezike, uzimajući u obzir odnos prema pravopisnom problemu sastavnice *Bog*, mogli podijeliti u dvije skupine.

3.3.2.1. U prvoj je skupini interesantan ruski jezik jer je različito pristupao pisanju velikog ili malog slova imenice *Bog* u različitim vremenskim periodima. Tako se u bivšem Sovjetskom Savezu leksem *Bog* pisao uvijek malim slovom bez obzira na njegovo značenje, a tek se u novijim rječnicima i pravopisnim priručnicima (izdanim u posljednjih desetak godina) počeo dvojako pisati, dakle, velikim i malim slovom u zavisnosti od značenja. Nije stoga teško zaključiti da je situacija u frazeologiji do otprilike devedesetih godina prošloga stoljeća pratila osnovno pravopisno pravilo, pa se navedena komponenta pisala malim slovom bez obzira na semantički talog. Noviji frazeološki i opći rječnici ruskoga jezika različito pristupaju pisanju te komponente. Tako je, na primjer, *Frazeološki rječnik* Fjodorova (1995) piše malim slovom: *бог ведает куда, бог весть какой, бог дал, бог даст, как (сколько, что) бог на душу положит, что бог послал* itd., dok *Frazeološki rječnik* Felicyne i Mokienka iz 1999. istu sastavnicu piše uvijek velikim slovom: *Бог весть кто (что, какой и т.п.), не Бог весть какой, жить как у Бога за пазухой, ни Богу свечка (свеча) ни чёрту кочерга*. U općem je rječniku Ožegova i Švedove (1994) komponenta *Bog* napisana i malim i velikim slovom pri čemu je prilično nejasan kriterij po kome je način pisanja izabiran (*как перед Богом [сказать, ответить], сам Бог*

велел, благодари Бога, дай бог каждому, как бог на душу положит, бойся бога(!), давай бог ноги, слава богу itd.), a u rječniku Kuznecova iz 1998. situacija je slična (бойся Бога, сам Бог велел, слава Богу, как бог на душу положит) (u rječničkom članku БОГ), как Бог на душу положит (u rječničkom članku ДУША), бог знает, дай бог itd.), s time da se, kako se vidi iz primjera, pisanje malog i velikog slova ne podudara u potpunosti u navedena dva opća rječnika. Iz rečenog je jasno da nam noviji rječnici ruskoga jezika baš ne pomažu u rješavanju pravopisnoga problema.

Gotovo je identična pravopisna situacija u bugarskom jeziku (rječnik izdan 1980: ако даде бог, не (е) бог знае, с каквото дал бог, за бога; rječnik iz 1994: Бог знае къде (кога, как), за Бога itd.). Zanimljiv je i slučaj ukrajinskoga jezika. U starijim je rječnicima (npr. u općem rječniku iz 1970) komponenta *Bog* pisana isključivo malim slovom (на дай (не приведи) боже, дай боже (бог) ноги, слава богові (богу), чекати (ждати) як бога (кого, чого), a u novim je rječnicima prisutno dvojako rješenje: u općem rječniku izdanom 2001. analizirana komponenta napisana je malim slovom (vjerojatno pod utjecajem starijih rječnika): дасть бог, борони (боронь) боже!, крий боже, не дай (не приведи) боже, ради бога, слава богові (богу), чекати (ждати) як бога, dok je u novom frazeološkom rječniku u svim frazemima sastavnica *Bog* pisana velikim slovom: давай Бог ноги, ради Бога, як Бога (з неба) [чекати, ждати и т.ин.], що Бог дасть, як Бог велив itd.

Više je nego jasno da na način pisanja komponente *Bog* u navedenim jezicima nisu utjecali i ne utječu lingvistički već politički i ideološki kriteriji.

3.3.2.2. U drugoj su skupini oni slavenski jezici (uglavnom zapadnoslavenski) kod kojih način pisanja komponente *Bog* nije bio pod utjecajem ideoloških i političkih kriterija i u kojima se ta komponenta u većini slučajeva piše na isti način i u razdoblju do demokratskih promjena (otprilike do 1990) i poslije njih. Tako se u poljskom jeziku dosljedno i u starijim rječnicima (primjeri ispisani iz rječnika objavljena 1978) i u novijima (npr. iz 1996) navedena komponenta piše uglavnom velikim slovom: *Bogu dzięki, broń Boże, chwalić Boga, jak Boga kocham, jak u Pana Boga za piecem* itd. Za razliku od toga u češkom se jeziku sastavnica *Bog* također piše gotovo nepromijenjeno i u novijim i starijim rječnicima, ali ne velikim nego malim slovom: *to je u bohu, chvála (díky) bohu* (registrirane su i varijante sastavljenoga pisanja: *chválabohu, díkybohu*), *až bůh brání, odevzdal duši bohu* (zabilježena je i pravopisna varijanta *odevzdal duši Bohu*), *to je podřvaná pro bohy, (Pan) Bůh ho k sobě povolal* itd. U slovačkom je u frazeologiji također zastupljeno i malo i veliko slovo: *pre živého boha!, pánu bohu za chrbtom, Boh «sám» vie, vďaka Bohu, nech (ta) Boh chráni!* itd.

4. Dakle, pregled rječnika i priručnika drugih jezika zapravo nije olakšao rješavanje pravopisnog problema u hrvatskim frazemima. Željela bih, međutim, istaknuti komentar autora ruskoga *Pravopisnoga rječnika* objavljena 2000. godine, koji se najviše približava formiranju pravopisnog pravila. Naime, Ni-

kolaj V. Solovjov uz pravila skladu s ideološkim smjernicama *Bog* i *Gospod* pisale malim slovom. Povratka na pisanje tih riječi u mentar (što je čak neuobičajeno) leksema *Bog* i komponente *Bog* u navedenog pravila o pisanju navedene pravopisnoj situaciji. Vjerojatno *Bog* i *Господь* kad se radi o pisanju (prema religijskim predodžbama) neposredno povezani s religijskim slovom, na primjer: *не дай богу на душу положит; не приведи богу ним* itd.« (Solov'ev 2000:760).

5.1. Iako nije iscrpno frazeološki uočio razliku u semantičkim komponentama *Bog*. Naime, kad je riječ o frazemima uključene u nju doživljavaju se desemantizirane. Ipak, semantička stupnja signalizira frazeološki pravilo o potpunoj desemantizirani ukoliko se frazeološki nenata uključenih u sastavu frazeologiji s komponentom *Bog* nastojnost izgubila svoje prvotno značenje (za *leđima*), *krasti bogu (od božanstva)* se značenje ne veže direktno (kao u slučaju 'telj'), pa se ta sastavnica morala biti potkrijepiti primjerima komponentom *vrag*: *gdje je vrag* te osobito onima u kojima je komponenta zajedno s glagolom: *bogznati* čega se može shvatiti da je frazeološki hrvatskoga jezika (2001) bilježen. Kod nekih pisaca može se uočiti frazeoloških komponenta (leksema): *boguhvala* (V. Pačar 2001) itd.⁸ Dakle, na pitanje pošto odgovorila bih: za bradu Boga!

⁸ Identična je pravopisna situacija i u drugim jezicima, a da je ona u tim jezicima i reg-

на душу положит, побойся
ку Kuznecova iz 1998. situa-
гу, как бог на душу положит)
ложит (u rječničkom članku
se vidi iz primjera, pisanje
u navedena dva opća rječ-
škoga jezika baš ne pomažu

srpskom jeziku (rječnik izdan
za boga; rječnik iz 1994: Бог
učaj ukrajinskoga jezika. U
(70) komponenta Bog pisana
, дай боже (бог) ноги, слава
u novim je rječnicima pri-
n 2001. analizirana kompo-
utjecajem starijih rječnika):
й (не приведи) боже, ради
je u novom frazeološkom
velikim slovom: давай Бог
ин.], що Бог дасть, як Бог

nte Bog u navedenim jezi-
i ideološki kriteriji.
i (uglavnom zapadnosla-
e bio pod utjecajem ideo-
nta u većini slučajeva piše
jena (otprilike do 1990) i
u starijim rječnicima (pri-
a (npr. iz 1996) navedena
dzięki, broń Boże, chwalić
razliku od toga u češkom
ijenjeno i u novijim i sta-
to je u boha, chwála (díky)
: chválabohu, díkybohu), až
na varijanta odevzdał duši
dal itd. U slovačkom je u
ore živého boha!, pánu bohu
il itd.

ka zapravo nije olakšao
nima. Željela bih, među-
rječnika objavljena 2000.
nog pravila. Naime, Ni-

kolaj V. Solovjov uz pravila o pisanju velikog i malog slova piše da su se u skladu s ideološkim smjernicama od početka 20-ih godina XX. stoljeća riječi *Bog* i *Gospod* pisale malim slovom. U novije pak vrijeme postoji tendencija povratka na pisanje tih riječi velikim slovom. Dalje slijedi autorov osobni komentar (što je čak neuobičajeno za pravopisne priručnike) o načinu pisanja leksema *Bog* i komponente *Bog*: »Budući da u posljednje vrijeme nema određenog pravila o pisanju navedenih riječi, autor može samo iznijeti svoj stav o pravopisnoj situaciji. Vjerojatno treba podržati pisanje velikim slovom riječi *Бог* i *Господь* kad se radi o imenovanju stvoritelja Svemira i cijeloga svijeta (prema religijskim predodžbama). Međutim, u različitim frazemima, koji nisu neposredno povezani s religioznom tematikom, te riječi treba pisati malim slovom, na primjer: не дай бог, слава богу, ради бога, бог с ним, как бог на душу положит; не приведи господи, упаси господи, господь знает, господ с ним itd.« (Solov'ev 2000:760).

5.1. Iako nije iscrpno frazeološki obrazložio svoj stav, Solovjov je odlično uočio razliku u semantičkim osobinama leksema *Бог* i frazeološke komponente *Бог*. Naime, kad je riječ o frazeologiji u užem smislu, poznato je da su komponente uključene u nju doživjele veću ili manju semantičku preobliku, tj. da su desemantizirane. Ipak, semantički talog frazema često nam do određenog stupnja signalizira frazeološko značenje. Slijedeći pak osnovno Žukovljevo pravilo o potpunoj desemantizaciji, prema kojem su frazemi potpuno desemantizirani ukoliko se frazeološko značenje ne izražava ni jednom od komponenata uključenih u sastav pojedinog frazema, možemo zaključiti da je u užoj frazeologiji s komponentom *Bog* ona (kao doduše i ostale sastavnice) u potpunosti izgubila svoje prvotno leksičko značenje. Dakle, u frazemima *bogu iza leđa* (za leđima), *krasti bogu* (od boga) *dane*, *uhvatiti boga za bradu* i sličnima frazeološko se značenje ne veže direktno uz leksičko značenje riječi *Bog* (u značenju 'stvoritelj'), pa se ta sastavnica može pisati malim slovom. Taj se zaključak može osobito potkrijepiti primjerima u kojima je navedena komponenta zamjenjiva komponentom *vrag*: *gdje je bog* (*vrag*) *rekao laku noć*, *koji bog* (*vrag*), *neki bog* (*vrag*), te osobito onima u kojima se komponenta *Bog* počela pisati (iako ne dosljedno) zajedno s glagolom: *bogzna što* (*gdje*, *koliko*), *nije bogzna kakav*, *nije bogzna što iz čega se može shvatiti da je značenjska veza s imenicom Bog izgubljena*. *Pravopis hrvatskoga jezika* (2001) bilježi i riječ *nizaboga* nastalu na bazi frazema *ni za boga*. Kod nekih pisaca može se susresti i neuobičajen način sastavljenoga pisanja frazeoloških komponenata (promjenom načina pisanja takvi frazemi prelaze u lekseme): *boguhvala* (V. Parun), *božemiprosti* (A. Tomić), *istinabog* (Z. Majdak) itd.⁸ Dakle, na pitanje postavljeno u naslovu: *hvatamo li za bradu Boga ili boga* odgovorila bih: za bradu *hvatamo boga* s malim slovom.

⁸ Identična je pravopisna mogućnost prisutna i u češkom i slovačkom jeziku, s time da je ona u tim jezicima i registrirana u rječnicima i pravopisima.

5.2. Nešto je drugačija situacija s frazemima u kojima je semantički talog još uvijek blizak biblijskom poimanju stvoritelja i kod kojih je vrlo prisutna svijest govornika da se tu uistinu radi o Bogu (bez obzira na djelomičnu desemantizaciju drugih sastavnica): *otiči (ići) Bogu na istinu, otići (ići) Bogu na račun*. To je još izrazitije vidljivo u izrazima koji se aktivno upotrebljavaju u osmrtnicama i pri čijoj se upotrebi, uvjereni sam, misli na doslovno značenje svih uključenih leksema. Time se takvi izrazi udaljavaju od frazeologije i postaju svojevrsne formule za pojedine situacije, pa bi se u njima, kao i u prethodnim primjerima trebao leksom (to više i nije frazeološka sastavnica) *Bog* pisati velikim slovom: *Bog je uzeo (pozvao, primio) (k sebi) koga, dati (predati) Bogu dušu*.

Usporedimo li zaključke s pravopisnim rješenjima u drugim jezicima, vidjet ćemo da se njima najviše približava Solovjov u svom komentaru u Pravopisu, ali to još nije prihvaćeno u rječnicima ruskoga jezika, a što se tiče novijih rječnika, najbliži su spomenutim mogućnostima rječnici češkoga jezika. U hrvatskom je jeziku upravo predloženi dvojni princip pisanja djelomično zastupljen u Matešićevu *Frazeološkom rječniku*.

Literatura

- Андрейчина, Кира, Сергей Влахов, Стефана Димитрова, Клара Запрянова. 1980. *Русско-болгарский фразеологический словарь*. Под ред. С. Влахова. Москва – София: Русский язык – Наука и искусство.
- Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber
- Anić, Vladimir, Josip Silić. 1986. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Školska knjiga.
- Anić, Vladimir, Josip Silić. 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber i Školska knjiga.
- Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš. 1971. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš. 1996. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bąba, Stanisław, Gabriela Dziamska, Jarosław Liberek. 1995. *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Biblijski leksikon*. 1972. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Білоноженко, Б.М. и т.ин. 1999. *Фразеологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка.
- Boranić, Dragutin. 1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Broz, Ivan, Dragutin Boranić. 1911. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Naklada krt. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Collins COBUILD Dictionary or Idioms*. Edited by John Sinclair. 1997. London and Glasgow: HarperCollins Publishers.

- Dorotjaková, Viktória, Peter Mária Olga Malíková. 1995. *Slovenské pedagogické*
- Фёдоров, А.И. 1995. *Фразеологический словарь*. Новосибирск: Наука.
- Фелицына, Вера П., Валерий В. 1995. *Фразеологический словарь*. Москва: ЭКСПРЕСС.
- Fink, Željka. 1996. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- (*дьявол*) i *bog, vrag (davo)*.
- Гуревич, Валерий В., Жанна В. 1995. *Фразеологический словарь*. Москва: ЭКСПРЕСС.
- Ham, Sanda. 2000. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber. 134–152.
- Korać, Tatjana, Antica Menac, Renata Volos. 1995. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Venturin, Renata Volos. 1995. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Pisárčiková. Bratislava: Veda.
- Кузнецов, С.А. 1988. *Большой фразеологический словарь*. М.: Тербулг: Норинт.
- Małdzyjewa, Wiara, Janina. 1995. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Maxwell, Kerry, etc. 1998. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Menac, Antica, Dubravka S. 1995. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- frazeološki rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- učilišta u Zagrebu.
- Menac, Antica, Zorica Vučić. 1995. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- greb: Zavod za lingvističke nauke.
- Новий словник української мови*. Київ: Аконіт.
- Сліпушко. Київ: Аконіт.
- Орфографический словарь*. Москва: Азъ.
- А.Б. Шапиро. Москва: Азъ.
- Ожегов, С.И., Н.Ю. Шведова. 1989. *Орфографический словарь*. Москва: Азъ.
- квa: Азъ.
- Pravidla českého pravopisu*. 1995. Praha: Osvětový ústav.
- Pravidla českého pravopisu*. 2001. Praha: Osvětový ústav.
- Pravopis hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Stevanović. Zagreb – Novi Liber.
- Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Pravopisna komisija. Zagreb: Novi Liber.
- srpska.

kojima je semantički talog
kod kojih je vrlo prisutna
bzira na djelomičnu dese-
nu, otići (ići) Bogu na račun.
upotrebljavaju u osmrtni-
a doslovno značenje svih
od frazeologije i postaju
njima, kao i u prethodnim
gastavnica) Bog pisati veli-
ati (predati) Bogu dušu.
na u drugim jezicima, vi-
vom komentaru u Pravo-
ezika, a što se tiče novijih
nici češkoga jezika. U hr-
p pisanja djelomično za-

митрова, Клара Запря-
й словарь. Под ред. С.
ка и искусство.

: Novi Liber
hrvatskoga ili srpskoga jezi-
jiga.

ja jezika. Zagreb : Novi

roatski pravopis. Zagreb :

roatski pravopis. Zagreb :

k. 1995. *Podręczny słow-*
ydawnictwo Naukowe

овник української мови.

ga jezika. Zagreb : Na-

. Zagreb : Naklada kr.

Sinclair. 1997. London

- Dorotjaková, Viktória, Peter Ďurčo, Mária Filkusová, Magdaléna Petrufová, Mária Oľga Malíková. 1998. *Rusko-slovenský frazeologický slovník*, Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Фёдоров, А.И. 1995. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Новосибирск : Наука.
- Фелицына, Вера П., Валерий М. Мокиенко. 1999. *Русский фразеологический словарь*. Москва : ЭКСМО-Пресс.
- Fink, Željka. 1996. Ruski i hrvatski frazemi s komponentama *бог, черт (дьявол) i бог, отаг (đavo)*. *Filologija* 27, 17–24.
- Гуревич, Валерий В., Жанна А. Дозорец. 1988. *Краткий русско-английский фразеологический словарь*. Москва : Русский язык.
- Ham, Sanda. 2000. *Pravopisu – ponosu! ili Pravopisu – po nosu!* *Jezik* 47:4, 134–152.
- Korać, Tatjana, Antica Menac, Milenko Popović, Miho Skljarov, Radomir Venturin, Renata Volos, 1979–1980. *Rusko - hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Ur. Antica Menac. Zagreb : Školska knjiga.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. 1997. Hlavná redakcia: Ján Kačala, Mária Pisárčiková. Bratislava : Veda Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied.
- Кузнецов, С.А. 1988. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург : Норинт.
- Małdziejewa, Wiara, Janina Wójtowiczowa. 1994. *Polskie i bulgarskie związki frazeologiczne*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Maxwell, Kerry, etc. 1998. *Cambridge International Dictionary of Idioms*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Menac, Antica, Dubravka Sesar, Renata Kuchar. 1998. *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik*. Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Menac, Antica, Zorica Vučetić. 1995. *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*. Zagreb : Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Новий словник української мови*. 2001. Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпущко. Київ : Аконт.
- Орфографический словарь русского языка*. 1959. Под ред. С.И. Ожегова, А.Б. Шапиро. Москва : Академия наук СССР, Институт языкознания.
- Ожегов, С.И., Н.Ю. Шведова. 1994. *Толковый словарь русского языка*. Москва : Азъ.
- Pravidla českého pravopisu*. 1983. Praha : Československá Akademie Věd.
- Pravidla českého pravopisu*. 2000. Praha : Česká Akademie Věd.
- Pravopis hrvatskosrpskog jezika, školsko izdanje*. 1962. Priredili Lj. Jonke i M. Stevanović. Zagreb – Novi Sad : Matica hrvatska – Matica srpska
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*. 1960. Izradila Pravopisna komisija. Zagreb – Novi Sad : Matica hrvatska – Matica srpska.

- Rahner, Karl, Herbert Vorgrimler. 1992. *Teološki rječnik*. Đakovo : Forum bogoslova.
- Rječnik hrvatskoga jezika Ur. Jure Šonje. 2000. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Saloni, Zygmunt, Krzysztof Szafran, Teresa Wróblewska. 1999. *Ortograficzny słownik*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1978. Hlavní redakce: Josef Filipec, František Daneš. Praha : Academia.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1994. Hlavní redakce: Josef Filipec, František Daneš, Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík. Praha : Academia.
- Словник української мови. 1970. Редактори: П.И. Горещкий, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка. Київ : Наукова думка.
- Słownik języka polskiego. 1978. Redaktor naukowy: Mieczysław Szymczak. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe
- Słownik współczesnego języka polskiego. 1996. Redaktor naukowy: Bogusław Dunaj. Warszawa : Wilga.
- Соловьев, Николай В. 2000. *Орфографический словарь. Комментарий. Правила*. Санкт-Петербург : Норинт.
- Srbocharoátsko-český slovník. 1982. Vědeckí redaktori: Josef Kurz, Jan Petr. Praha : Academia.
- Tafra, Branka. 1998. Konverzija kao gramatički i leksikografski problem. *Filologija* 30–31, 349–361.
- Войнова, Л.А., В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И. Федоров. 1978. *Фразеологический словарь русского языка*. Под ред. А.И. Молоткова. Москва : Русский язык.
- Жуков, Влас П. *Семантика фразеологических оборотов*. Москва : Просвещение.

Об одной орфографической проблеме во фразеологии

Резюме

Одна из орфографических проблем во фразеологии относится к возможности писать компонент *Бог* с прописной или строчной буквы. Данная проблема появляется во фразеологизмах в узком смысле, причем компонент *Бог*, во-первых, полностью деактуализован, а во-вторых, в некоторых из фразеологизмов он заменяется другим компонентом без какого бы то ни было влияния на фразеологическое значение. Из этого исходит, что данный компонент надо было бы писать с строчной буквой.

Ključne riječi: hrvatska frazeologija, pravopis, komponenta *Bog*
Key words: Croatian phraseology, orthography, component *Bog* (*God*)